

TÜRK TOPLUMUNDA DİNİ HOŞGÖRÜNÜN TEMELLERİ

Prof. Dr. Mehmet Aydın*

Tarihin en eski topluluklarından birisi olan Türkler, tarih boyunca, Orta Asya, Çin, Hindistan, İran, Afganistan, Avrupa ve Doğu Avrupa'da nihayet Anadolu'da da yerleşme imkanı bulmuş ve çok zengin bir kültüre ve medeniyete sahip bir millettir. Türkler çok eski dönemlerde, dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Çin, Hint ve İran medeniyetleriyle tanışmışlar, bu kültürle haşır neşir olmuşlardır. X. Miladi asırdan itibaren de İslamiyetle müşerref olan Türkler, dünya medeniyet tarihine ve kültürüne çok önemli katkılar sağlamıştır.

Türklerin dünya medeniyetine sağladığı en önemli katkılardan biri, hoşgörü, karşılıklı anlayış, diğer kültürlerle diyalog ve çoğulcu kültüre saygıdır. Bu değerleri, Türkler kadar, dünyada hiçbir millet geliştirememiş ve bunlara sahip olamamıştır. Şüphesiz bunun nedenleri vardır:

Türklerin hoşgörü, anlayış, diğer kültürlerle saygılı olmasının iki önemli nedeni vardır: Birincisi, Türk gelenek ve karakteridir. İkincisi de İslamiyetin değerler sistemidir. Türkler, ırki tolerans yapıları ile, İslamın kültürel çoğulculuk anlayışını, kendi kültürel yapıları içinde yoğurmuşlar ve bunu evrensel bir boyut içinde insanlığa sunmuşlardır. İşte, Türk milletine has evrensel hoşgörü, bu iki kaynakla beslenerek gelişmiştir. Türk toplulukları, yukarıda belirttiğim gibi, uçsuz bucaksız bir coğrafyada at oynatmışlardır. Hazar Gölünden, Çin'e kadar, Hindistan'a kadar uzanan büyük coğrafyada, tarih boyunca çok değişik din ve kültürlerle içiçe yaşayan Türkler, önce kendinden olmayanlarla birlikte yaşamayı, paylaşmayı ve anlaşmayı öğrenmişlerdir. Bu bir yandan, göçebe kültürü ile olurken; diğer yandan yerleşik kültürle olmuştur. Hindistan'dan, Çin'den, Akdeniz'e kadar ulaşan ipek ve baharat ticaret yollarının Orta Asya'dan geçmesi, Türklere maddi ve manevi büyük kültürel zenginlik kazandırmıştır. Budist rahiplerden, Maniheizt ve Nesturi din misyonerlerine ve tüccarlarına kadar değişik din ve kültür temsilcileri, Türklerle karşı karşıya gelmişler ve Türklerden taraftar bulmaya çalışmışlardır.

Bunun içindir ki Yahudi, Maniheizt, Budist, Nesturi inançlarını kabul

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

eden Türk boyları olmuştur. Ancak Türkler, İslam dışında hiçbir dini, milletçe kabule yanaşmamışlardır. Bunun için aynı Türk boylarında bazıları Hıristiyan, bazıları Yahudi, bazıları da Budist ve Maniheizt olmuşlardır. Fakat Türkler, bunca farklı dini inançlara mensup olmasına rağmen; birlik ve beraberlik içinde yaşamışlar, birbirleriyle din uğruna savaşmamışlardır. Türk boylarının aralarındaki savaşlar, hep egemenlik savaşlarıdır. Bu da Türk halkında, baş olma ve başkasını idare etme karakterinin bir tezahürü olarak görülebilir. İşte Türklerdeki egemenlik savaşının varlığı, dini inanç ve kanaatlere bağlı savaşların olmayışı; onların başkalarının fikrine ve inancına saygılı olduklarının bir sonucudur. Türk boylarında herkes istediği inanca sahip olmuş, ancak istediği egemenliğe girme hürriyetini elde edememiştir. Çünkü Türk geleneğinde, egemenlikte siyaset vardır. Dinleri benimsemeye ise inanç ve amentü vardır. Siyaset töreseldir. Din ve inanç ise kişisel eğilimlere ve tercihlere bağlıdır.

Diğer yandan Türklerdeki Gök-Tanrı inancı, çok eski bir tarihe sahiptir. Hatta **Kudretli Varlık** olarak Gök Tanrı inancını Çin'e sokanlarında Türkler olduğu söylenmiştir. ⁽¹⁾ Çağımızın büyük din tarihçisi Eliade, Türklerin dini ile Hindu-Avrupailerin dini arasında önemli bir benzerliğin olduğunu, her ikisinde de "Yüce Gök Tanrı" inancının önem taşıdığını belirtmektedir. ⁽²⁾ Gök-Tanrı inancı, bütün Türk Topluluklarında ortak bir inanç olarak kendini göstermektedir. Gerçi, bazen **Gök-Tanrı** kelimesi, semavi bir Tanrı şeklinde kendini göstermişse de genelde kadir-i mutlak, herşeyin yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Türklerde genel ve ortak bir Tanrı anlayışını teşkil eden **Gök-Tanrı** inancı, evrensel bir Tanrı inancının varlığını sergilemektedir. Bu evrensel Tanrı inancı ise, Türklere evrensel bir ruh hali ve herkesi koruyucu bir karakter kazandırmıştır. Türklerin, zayıfın, çaresizin, muhtacın, zulme uğrayanın dostu olması, inandıkları bu evrensel karakterli **Gök-Tanrı** inancının eseri olduğunu düşünmeye götürmektedir.

İşte evrensel boyutta **Gök-Tanrı** inancı da Türklerdeki dini hoşgörünün önemli bir kaynağı olmuş gibi görünüyor. Bazı kaynaklar "Şamanizmi" Türlerin milli dini olarak görmek istemektedirler. Ancak Şamanizm, Türklerin milli dini olmamıştır. Çünkü Şamanizm bir din değildir. Şamanizm daha çok bir büyü ve extase törenlerini içeren, muhtelif dinlerden ve hurafelerden oluşan bir dini

(1) İ. Kafesoğlu, Bozkır Kültürü, İst. 1972, s. 81; Prof. Dr. Ünver Günay -Prof. Dr. Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, İst. 1997, s. 34.

(2) M. Eliade, chamanisme et Les Techniques Archaïques de L'Extase, Paris, 1951, s. 23-24.

senkretizm olarak görülebilir. Diğer yandan M. Eliade'inde belirttiği gibi, Şaman inancı, sadece Türklere mahsus da değildir. ⁽³⁾

Türklerde hakim olan bu **Gök-Tanrı** inancının, Türklere verdiği sınırsız geniş ufuk yanında; Tarih boyunca farklı inançlara gönül veren Türk boylarının yanyana yaşayabilmeleri, Türk toplumunda o engin bir hoşgörünün yerleşmesini sağlamıştır.

Türk toplumundaki engin kültürel ve dini hoşgörünün temelini bir yandan bu İslam öncesi Türk gelenekleri ve kültürleri oluştururken, bir yandan da Türklerin İslamiyeti kabullerinden sonra, İslami prensiplerdeki temel fikirler oluşturmuştur.

Türklerin İslamiyeti benimsemelerinin en önemli sonuçları, X. Yüzyılın sonunda, Karahanlı devletinin İslamı kabul etmesiyle kendini göstermiştir. Satık Buğra Han, hem kendisi, hem de halkı, İslamı kabul etmişlerdir. Uzun bir Maniheist ve Budist kültürleşme süreci sonunda oluşan Kaşgar çevresi, önemli bir din ve kültür merkezi haline gelmiştir. ⁽⁴⁾

X. Miladi asırdan itibaren Türklerin İslamlaşması hız kazanmıştır. Afganistan'da Gazne Türkleri, Gazne İmparatorluğunu kurarak, Hindistan'a kadar girmişlerdir. Gaznelilerin Türk özelliklerini İslamiyetle birlikte terketmediklerini, bazı kaynaklar belirtirler. ⁽⁵⁾

Kısa bir zaman sonra **Oğuz Boyları** Selçukluların önderliğinde İran'a ve Anadolu'ya açılmışlardır. Anadolu Selçuklu İmparatorluğunu kurmuşlardır. Kısa bir Fetret ve kriz döneminden hemen sonra, Osmanoğulları, Anadolu'nun Batı ucunda parlamışlar ve yedi asır devam edecek büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra, büyük devletler kurmuşlar ve dünyaya Türk'ün ismini duyurmuşlardır. Türkler, tarihin her döneminde adaleti, hoşgörüyü ve insan haklarına saygıyı yönetimlerinin esası olarak kabul etmişlerdir. Türklerin dini hoşgörüsünde İslamın payının da büyük olduğunu yukarıda belirttim. Türkler bazı topluluklar gibi, İslamı şekli olarak kabul etmemişlerdir. Bazı Oğuz Boyları, eski Türk kültür ve geleneklerini İslamla birlikte devam ettirmişse de, kısa bir dönem sonra İslamın istediği şekilde

(3) Şamanizme konusuna bak: Doç. Dr. Mehmet AYDIN, Şamanizmin eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi, XI. Türk Tarih Kongresi, Ank. 1994, s. 487-499.

(4) Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğolların eski dini, Türk. Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İst, 1994, s. 31.

(5) A, g, e, s, 31.

amellerini ıslah etmişlerdir. Ancak Türkler, büyük bir çoğunlukla İslamiyeti benimsemişler ve İslamın temel felsefesini kalplerine yerleştirmişlerdir. Allah'ın rızasını ve İslami hizmeti herşeyin üstünde görmüşlerdir. Bunun için Türkler, İslam Topluluklarının en samimi topluluğunu teşkil etmişlerdir. İla-i kelimetullahı Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetini en ince noktalarına kadar benimsemişlerdir. Kendi dillerini ihmal ederek, Arap edebiyatçılarına bile şaşırtacak şekilde Arapça eserler yazmışlardır. . Bağdat'ı, Konya'yı, Bursa'yı, İstanbul'u İslami ilimlerin merkezi haline getirmişlerdir. XIII. Yy. da Konya, Kurtuba, Bağdat, Mısır, İran kültürlerinin bir buluşma noktası olmuştur. Bu yüzyılda İbn-i Arabi, Suhreverdi Konya'dadır. Sadrettin Konevi, Mevlana ve Yunus, Konya'dan dünyaya ışık saçmaktadır. 600 yıldan daha fazla bir dönem İstanbul, Osmanlının medeniyet merkezidir ve üç kıtayı aydınlatmaktadır.

İslama hizmeti, herşeyin üstünde tutan Türkler, İslamın insan haklarına verdiği önemi, hiçbir zaman ikinci planda tutmamışlardır. Türkler, İslamın temel prensip olarak kabul ettiği "Dinde zorlama yoktur"⁽⁶⁾ prensibini kolayca benimsemişlerdir. İslamiyet zorla bir insana bir dini kabul ettirmeyi tasvip etmiyordu. Çünkü İslam cemaati, zorlama ile, dayatma ile değil; iradi katılımı teşekkül etmesi gerekmektedir. İman işi bir gönül, bir arzu işidir. İnsanın iç eğilimleri olması gerekir. Bir fikrin zorla kabulünde ise, iç eğilimler değil; korku ve menfaat çıkarları düşünülür. İslam imanı ise, korkunun ve çıkarların üstünde gelişmez.

İslamın dini hoşgörü prensibi olarak ileri sürdüğü diğer bir ayette de "Sizin Dininiz Size, Benim Dinim Bana"⁽⁷⁾ şeklindeki Kur'anî mesajdır. İslamiyet bu ayetle, herkesi kendi inancı ile ve kültürü ile başbaşa bırakmaktadır. Ancak, bütün bunlara rağmen; İslam, inandığı değerlerin propagandasını yapmaktan geri durmaz. Fakat bu daveti yaparken, "İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et"⁽⁸⁾ emr-i ilahisi, istikametinde yapar.

İslamı yürekten benimsemiş olan Türkler, İslam dininin bu ince ve nazik stratejisini anlamakta gecikmemişlerdir. Zaten kalplerinde mevcut olan bu eğilimleri, İslamın bu anlamdaki mesajları ile iyice aydınlatmışlardır. Çünkü Kur'anî mesajlar, Türklerin tarih boyunca uyguladıkları tavrı desteklemektedir. Mesela Kur'an-ı Kerim "İnsanları, birbirleriyle tanışmaları için kabilelere ve kavimlere ayırdığını beyan etmektedir."⁽⁹⁾ Bu Kur'anî mesaj, Allah'ın iradesinin

(6) El-Bakara: 256.

(7) Kafirun: 6.

(8) en-Nahl: 125.

plüralist istikamette tecelli ettiğini göstermektedir. İnsanların farklı kültürler, farklı diller, örfler ve adetler içinde birbirlerinden istifade yollarını aramaları gerekir. Ayetten anlaşılması gereken anlam bu olmalıdır.

İşte Türkler, tarih boyunca bir yandan kendi ırki ve örfi temayüllerini evrensel dini hoşgörü içinde gösterirken; diğer yandan da mensup olmakla iftihar ettikleri, İslamın dini hoşgörüsünü, insanlığa sergilemişlerdir. Hz. Peygamber dönemindeki dini hoşgörü, daha sonraki bütün İslam Devletlerine temel model görevi yapmıştır. Bir iki siyasi ve askeri tedbir hariç, gayri-müslimlere hiçbir haksızlık yapılmamıştır. Gayri-müslimler, dini, ekonomik, kültürel ve hatta hukuki imtiyazlara sahip olmuşlardır.

Müslüman Türk Devletlerinde de bu dini hoşgörü İslam öncesi devam ettiği gibi, İslamiyeti kabulden sonra da devam etmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi, Türkler kendilerine sığınan cemaatlara daima hürriyet vermişler ve onları korumuşlardır. ⁽¹⁰⁾ Diğer yandan Göktürk, Uygur, Hazar Devletlerinde Türkler, Budist, Hıristiyan, Yahudi ve Maniheizt olarak barış ve ahenkli şekilde yaşamışlardır. ⁽¹¹⁾

Şüphesiz, tarihte Karahanlılar ve Gaznelilerden itibaren çok büyük müslüman Türk Devletleri kurulmuştur. Bunların en önemlisi, Anadolu Selçuklu devleti ile Osmanlı İmparatorluğudur. En uzun imparatorluk olan Osmanlı imparatorluğu 700 yıla yakın bir dönem, üç kıtada egemenliğini sürdürmüştür. Hem Anadolu Selçukluları, hem de Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında değişik din mensupları, Müslümanlarla birlikte yaşamışlar, Müslüman Türk Devletlerinin hizmetinde bulunmuşlardır. İslam dışı unsurların, egemen Müslüman Türk halkı ile ahenk içinde yaşamaları; Türklerin, insanların temel hak ve hukukuna saygılı olmaları ile izah edilebilir. Bütün Selçuklu ve Osmanlı tarihi bunların örnekleriyle doludur.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun, Anadolu'ya gelişi ve yerleşisi ile ilgili çok önemli bilgileri Süryani tarihçi Michel şöyle anlatır:

"Hıristiyanların oturdukları yerleri işgal eden Türkler, hiçbir kutsal sırta (Teslis gibi) inanmıyorlardı. Bunun için, Hıristiyanlığın bir yanlış olduğunu düşünüyorlardı. Hıristiyan imanı konusunda birşeyler öğrenme arzusu da yoktur. Bu alanda zulüm de yapmamışlardı. ⁽¹²⁾

(9) el-Hucurat: 13.

(10) Osman Turan, Les Soverains seldjoukides et leurs sujets Non-musulmans (Türk Tarih Kurumu, No: 38491 yer no: Al/9331, s, 66.

(11) A, g, e, s, 66.

Anadoluyu feth eden Selçuklu Türkleri, hiç kimsenin dinine ve kilise teşkilatına karışmamışlar, özellikle de müsamaha göstermişlerdir. Türklerin Anadolu'ya geliş tarihi olan XI. Yüzyılda, Bizans İmparatorluğu, 700 yıllık mezhep kavgalarını devam ettiriyor ve İstanbul kilisesine bağlı olmayan Hıristiyan mezheplerini en ağır vergilerin altında ezerek, intikam alıyordu. Bu açıdan rafizi durumuna düşmüş Hıristiyan mezhepleri olan Monofizitler, Nesturiler gibi doğu Hıristiyanları, Anadoluya Türklerin gelişini sevinçle karşılamışlardır. Çünkü Anadolu Hıristiyanları, Selçukluların saltanatı altında, Bizanslılarından daha mutlu yaşamışlardır. Hıristiyanlar, Selçuklu döneminde ne baskı, ne de dini bir işkence görmemişlerdir⁽¹³⁾.

Önemli bir tarihçi olan Urfalı Matthieu, XI. Yüzyılın sonuna doğru Selçuklu sultanı Melikşah'ın, Suriye'ye seyahat yaptığını, onun halkına bir baba şefkati gösterdiğini, kalbinin Hıristiyanlar için şefkat ve iyilikle dolu olduğunu, Ermeni patriği Basile'in 1090 yılında, kiliseleri, manastırları ve rahipleri vergiden muaf tutan bir fermanı, Melikşah'tan aldığını yazmaktadır⁽¹⁴⁾.

Anadolu Selçuklu Türkiyesinin dini hoşgörüsüne ve kendi dışındaki din ve kültür sahiplerine anlayış ve yardımsever davranışına dair sayılamayacak kadar örnek verilebilir. Biz bu örneklerden sadece bir kaçı ile yetineceğiz. Meselâ ilk Selçuklu Sultanı olan Süleyman şah, (1077-1086) Bizans döneminde serf olarak çalışan Hıristiyan köylülere, toprakları dağıtmış ve onları toprak sahibi yaparak, büyük toprak sahiplerinin elinden kurtarmış⁽¹⁵⁾ ve Hıristiyanlara din ve adalet yönünden büyük tolerans tanımıştır⁽¹⁶⁾.

Türkler, diğer din mensupları ile, özellikle Hıristiyanlarla felsefi ve dini tartışmalardan da kaçmamışlardır. Mesela, II. Kılıç Arslan, huzurunda dini ve felsefi tartışmalara izin vermiş, filozof Kemaluddini daima yanında bulundurmıştır. Bir defasında Malatya Patriğini, Malatya dönüşünde beraberinde getirmiş ve yolda Kemaluddin ile "Kuisal Kitaplar" üzerinde tartışmalarını dinlemiştir⁽¹⁷⁾.

(12) Suryani Michel, chroniques, trad. Chabot, paris, 1905, III. , p. 222.

(13) Histoire de l'Empire Byzantine, paris, 1932, II. , s. 26; Les souverains seldjoukides et leurs sujets Non-Musulmans, s. 69.

(14) Matthieu d'Edesse, chroniques, trad. Dulaurier, paris, 1858, p. 196, 201.

(15) Osman Tûran, Les souverains seldjoukides et leurs sujets Non-Musulmane, s. 75.

(16) cl. Cahen, la premier penetration turque en Mineure, Byzantion, XVII, s. 45.

(17) Süryani Michel, III, p. 390-395.

Diğer yandan süryaniler ve yahudiler, Selçuklu imparatorluğunda doktorluk mesleğini en iyi şekilde icra etmiştir. Mesela, Alauddin Keykubat, tedavi için, Seyfud-Devle ve Vasil isimli Hıristiyan doktorlara başvurmuştur.⁽¹⁸⁾ Nitekim Aydınoğlu Mehmet beyin sarayında da bir yahudi doktor bulunuyordu⁽¹⁹⁾.

X111. Yüzyıl Selçuklu Türkiyesinde, dini hoşgörünün yanında, mal ve can emniyetide çok iyi korunuyordu. Bu dönemde Türkiye milletlerarası ticari faaliyetlerin merkezileştiği bir ülkeydi. Bazı Türk şehirlerinde Batılı tüccarlar koloniler kurmuşlardır. Mesela, İtalyan tüccarların, SİVAS'TA bir konsolosluğunun olduğunu ve Kemaluddin hanında bir kiliseleri bulunduğunu ve orada ikamet ettiklerini kaynaklar nakletmektedir⁽²⁰⁾. Bir İspanyol yahudisi olan Benjamin de Tudele'de Türkleri, yahudilerin müttefiki olarak göstermiştir⁽²¹⁾. Yine Latin tüccarların Erzincanda, Fransiskanlerin Erzurumda birer kiliseleri vardı⁽²²⁾.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun gayr-i müslimlerle ilişkileri sadece, halk seviyesinde kalmamış, resmi boyutta da aynı şekilde ilişkiler sürmüştür. Bu ilişkilerde de hoşgörü, karşılıklı yardımlaşma kendini göstermiştir. Mesela, Bizans imparatoru Michel Paleologue (1259-1282), Anadolu Selçuklu sultanının yardımını sağlamak için Konya'ya gelmiş ve Konya piskoposu bu konuda arabuluculuk görevi ifa etmiştir.⁽²³⁾

Hıristiyan ortaçağının en önemli dini aktivitelerinin yoğunlaştığı yerlerden birisi, manastır olmuştur. Mesela, Konya'daki st. Chariton manastırı, mevlana tarafından sıkça ziyaret edilmiştir. Bu arada BARSMA manastırından da bahsetmek gerekecektir. Malatya'da olan BARSMA manastırı, bir süryani kültür merkezi olarak faaliyet göstermekteydi. Bu manastır, bütün Selçuklu döneminde şöhretini korumuştur. Manastıra, Suriye'den, Mezopotamya'dan sürekli Hıristiyan ziyaretçiler geliyordu. Bu manastırda 300 keşişin ikamet ettiğini kaynaklar belirtmektedir. Bu manastırı, Selçuklu Sultanlarının da ziyaret ettiği ve rahiplere bağışlar yaptıkları söylenmektedir. XIII. Yüzyılda manastırlar Selçuklu Devletine 1000 dinar vergi ödemekteydi. Bazen Selçuklu Sultanları bu vergileri, manastırlardan kaldırmıştır⁽²⁴⁾.

(18) O. Turan, Les souverain, s, 88.

(19) A, g, e, s, 88.

(20) Bratianu, commerce Genoıs dans la Mer-Noire au XIII, Siecle, Paris, 1929, p, 166-168.

(21) Osman Turan, Les souverains, s, 97.

(22) A, g, e, s, 97.

(23) A, g, e, , s, 91.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun bütün kurumlarının sergilediği bu dini hoşgörüyü, aynen Osmanlı İmparatorluğunda da görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğunda bu dini hoşgörüden en çok istifade edenler şüphesiz Ermeniler, Yahudiler ve diğer Hıristiyan gruplar olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u feth ile beraber, Rumlara ve Ermenilere tanıdığı dini hürriyetten bütün kaynaklar bahsetmektedir. Rum Patriğinin ve Ermeni Patriğinin Fatih'in yanındaki mevkileri, sadece İslamın ve Türk'ün dini hoşgörüsüyle izah edilebilir. Fatih Sultan Mehmet, Batıya bir pencere açmış, gerek rumları ve gerekse yahudileri kayırmış ve Hıristiyan Avrupalı zanaatkar ve bilginleri himaye etmiştir. ⁽²⁵⁾ Bu dini hoşgörü bütün Osmanlı Sultanlarında devam etmiştir. 1492 yılında İspanya'dan ve diğer ülkelerden kovulan Yahudileri, sadece Osmanlı İmparatorluğu kabul etmiştir. Kovulan Yahudiler Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa, asya ve Afrikadaki topraklarına sığınmışlardır. Bernard Lewis, 1523'te bir yahudi tarihçisi olan Eliyahu Kapsalı'nın tuttuğu günlükten şunları nakletmektedir. " Sultan Beyazid İspanya Kralının yahudilere yaptığı bütün kötülükleri duyup onların sığınak aradıklarını öğrenince, hallerine acıdı. . . Bunun üzerine ülkesinin her tarafına özel görevliler göndererek, kendisine bağlı vilayetlerdeki valilerin, yahudi almama veya sürgün etme yoluna gitmemeleri, tersine tersine onlara kucak açmaları gerektiğini duyurdu ve bu emrini yazılı hale getirdi. ⁽²⁶⁾ Böylece İspanya'dan kovulan binlerce onbinlerce kişi Osmanlı topraklarına vardı. Ve ülke onlarla doldu. ⁽²⁷⁾ Osmanlı sefarad Yahudi toplumunun en büyük iki merkezi olan İstanbul ve Selanik'e imparatorluk politikasının bir gerçeği olarak, Osmanlı yetkilileri tarafından çok sayıda yerli ve yabancı Yahudi yerleştirilmişti. ⁽²⁸⁾ Yine Bernard Lewis'e göre, Selanik dörtyüz yılı aşan bir süre boyunca Osmanlı Avrupasının ekonomi, sefarad yahudiliğinin ise kültür merkezi olmuştur. Selanik'te, Osmanlı'ya sığınan Yahudiler, İspanya'da ve Avrupa'da din değiştirme ve sürgün tercihleriyle karşı karşıya kaldıklarında sürgünü seçmiş olanlardır ⁽²⁹⁾.

1602 de Sultan III. Mehmed'in yayınladığı bir fermanında, müslüman devletin zimmilere karşı yükümlülükleri açıkça şöyle belirtilmiştir. "Gücü herşeye

(24) A, g, e, s, 96.

(25) F. Babinger, Mehmed the conqueror and His Time Çev. Mannheim, princeton, 1978, s, 494.

(26) Bernard Lewis, Çatışan Kültürler, Türk. Çev. Nureddin el-Huseyni, İst, 1995, s, 26.

(27) A. g. e. , s, 26.

(28) A. g. e, s, 36.

(29) A, g, e, s, 36.

kadir, kainatı yaratan Rabbinizin kitabında yahudi ve hıristiyan zımmi topluluklar hakkında buyurduğu gibi can ve mallarının korunması. Güvenliği ve muhafazası, müslüman ümmetinin daimi ve toplu bir ödevi ve islamın bütün egemenliğine ve şerefli yöneticilerine yüklenmiş zorunlu bir yükümlülük olduğundan, onun içindir ki, benim yüce ve din esinli korumamın benim kutlu ve saltanat ve mutlu halifelik günlerinde soylu Şeriat uyarınca bana vergi ödeyen bu topluluklardan herbirinin, zihin huzuru ve güveni içinde kendi işlerine bakmalarının ve hiç kimsenin onlara engel olmamasının ya da Tanrının buyruğuna ve peygamberin kutsal yasasına aykırı olarak kendilerine ve mallarına zarar vermemesinin sağlanmasına yönelmesi gerekli ve önemlidir⁽³⁰⁾.

Osmanlı yönetimleri de diğer İslam ülkelerindeki yönetimler gibi, zaman zaman gayri müslim topluluklara belli kısıtlamalar ve yönetim süreçlerine katılımlarının sınırlandırılmasına ve engellenmesine neden olmuştur. Ancak bu durum onların dinlerinde kalmalarına, kendi adetlerine göre yaşamalarına ya da geçimlerini sağlamalarına engel olunması anlamında zulüm görmelerini gerektirmemiştir. işin doğrusu, buna imkan da verilmemiştir⁽³¹⁾. Yine burada Bernard Lewis'in çok önemli bir tespitini sunacağız. "Türkler 16. yy. başlarında Macaristan'ın bir bölümünü fethedip bir idare oluşturduklarında kendi yahudilerini beraberlerinde getirdiler ve Macar yahudilerine ve öteki Osmanlı topraklarına gitme çağrısında bulundular. Daha sonra 1686 da Macaristan'dan ayrılırken, kendi yahudilerini geri götürdüler. Macaristan'dan çekilmenin ardından yahudilerin korunmasına güvenlik içinde ayrılmalarının sağlanmasına ve Osmanlı topraklarındaki uygun yerlere yeniden yerleştirilmesine ilişkin padişah fermanlarının kayıtları vardır."⁽³²⁾

Türkler, tarih boyunca "Hikmet mü'minin kaybolmuş malıdır. Onu nerede bulursa alır." Hadisi şerifinin istikametinde faaliyet göstermişlerdir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'den birçok Ermeni sanatkarı İstanbul'a getirip, yerleştirmiştir.⁽³³⁾

Dini hoşgörü geleneğini devam ettiren Türkler, Osmanlı'nın Avrupa'ya gelişi sırasında da aynen uyguladılar ve önce Ohri Arhiepiskopluğu'nu sonra da İstanbul patrikliğini, Sırp Kilisesini ve Bosna Tranyevaç örgütünü

(30) Bernard Lewis, İslam Dünyasında Yahudiler, Türk. Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996, s. 57.

(31) A, g, e, s, 63.

(32) Bernard Lewis, Çatışan Kültürler, s. 28.

(33) E. Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s. 149.

legalleştirdiler. ⁽³⁴⁾

İslam dini savaş sırasında gayri müslimlerin mabedlerine ve dini kitaplarına dokunulmasını yasaklamıştır. Nitekim Hayber'in fethi sırasında ele geçirilen Tevrat nushaları, Yahudilere teslim edilmiştir. ⁽³⁵⁾ İşte Türkler bu prensibi bütün medeniyetleri boyunca korumuşlardır.

Yenilikçi Osmanlı padişahlarından II. Mahmut'tan, Prof. Dr. Reşat KAYNAR, şöyle bir ifade nakleder: "Ben tebamin müslümanını camide, Hıristiyanını Kilisede, Musevisini Havrada fark ederim, aralarında fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır."⁽³⁶⁾

Osmanlı İmparatorluğu yediyüz yıla yakın bir zaman dilimi boyunca İslamın dini toleransının ve Türkün hoşgörülü haleti ruhiyesini sergilemiştir. Osmanlı çöküş dönemi bile, insanın temel hak ve hukukuna saygılı davranış örnekleri ile geçmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII yüzyılda Konya'da gayr-ı müslimlerin sosyal, kültürel ve dini durumu ile ilgili verdiğim tebliğlerde⁽³⁷⁾ Osmanlı'nın din ve vicdan hürriyetine, temel insani haklarına nasıl saygılı davrandığının örneklerini vermiştim.

Bütün İslami yönetimler, gayr-i müslimlerin verdikleri vergi olan cizye vergisini ödemek kaydı ile can ve mal güvenliklerini teminat altına alıyorlardı. Osmanlı Sultanları da aynı yolu izlediler. Ancak cizye almada zulüm yapılmaması ve hududun aşılmaması içinde uyarıda bulunmuşlardır. Bu konuda 3 Aralık 1663 yılında Osmanlı Sultanlığı bir ferman yayınlamıştır. ⁽³⁸⁾ Osmanlı imparatorluğunun bütün dönemlerinde olduğu gibi XVII. Yüzyılda ve XVIII. yy. da Konya'daki gayri müslimler, miras, dinlerini yaşama, vasiyet, ticaret, boşanma gibi haklara sahip olmuşlar ve her zamanda bu konularda haklarını aramayı bilmişlerdir. ⁽³⁹⁾

(34) İskender Muzbeş, Türkün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi, Erdem, Ankara, 1996, s, 861.

(35) el-Markizi, imta, 1/323.

(36) Prof. Dr. Reşat Kyanar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 1954, s, 100.

(37) (1-4 Temmuz-1992, Aix-en Provence ve 22-25 Haziran-1994) Amsterdam'da verdiğim, "la situation des Non-Musulman a Konya, dans la seconde moitie du XVII. Sciecle" ve la situation socio economique des non musulmans a Konya au XVII. Siecle".

(38) Konya Şer'iyе Sicilleri, D 15/292-2.

(39) Bu konuda geniş bilgi için bak: Prof. Dr. M. Aydın, Histoire economique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie, Paris 1995 s, 311-321; chretien et musulmans a l'epoque de la Renaissance, Tunus, 1997, s, 15-23.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığım Türk toplumundaki dini hoşgörünün temelleri konusu, şüphesiz daha birçok örneklerle genişletebilir. Ancak bir tebliğ sınırları içinde konuyu, daha da uzatmak doğru olmaz. Türkler, hem İslam öncesi hem de İslamiyeti kabul sonrası kendilerine güven duygusu duyan bir yapıya sahiptir. Özellikle İslamiyeti kabulden sonra, diğer bütün inançları değerler açısından küçük görmüşler kendilerini hak din mensubu olarak daha sağlam temellerin üstünde olduklarına inanmışlardır. İşte bu güven duygusu, bütün kültürlere ve düşüncelere kendini ifade hakkı tanımaya imkan vermiştir. Bunun içinde, paniğe ve korkuya kapılmadan karşılaştıkları her türlü kültürel, ilmi ve felsefi hareketle olumlu manada ilişkiye girmişlerdir. ⁽⁴⁰⁾ Türklerin İslama bağlılığını ve hoşgörülü yapılarını, Friedrich Heller, Floransalı gayretli tebliğci Savonarola'nın ağzından şöyle nakleder: "Yahudi ve Türkler, dinlerine, saygıyı, kendilerine bir defa saygıyı örnek almalarına müsaade edilmiş Hıristiyanlardan çok daha iyi bir şekilde ifa etmektedirler. Yahudi ve Türkler, haklı olarak Hıristiyanların kötü hayatlarını başlangıç olarak seçmediler. Seçselerdi çoktan dinden dönerlerdi". ⁽⁴¹⁾ Türkler hem kendi dinlerine hem de başka dinlere saygılı davranmışlardır. Bu konuda Jean Paul Roux şunları söyler: " Halkı kralın dininde görmeyi isteyen Avrupa'nın aksine, Türkler evrenselliği empoze etmeyi denemişler. Sulh içinde birlikte yaşamayı hararetle belirtmişlerdir. İşte evrensel medeniyete en büyük katkı bu noktada olmuştur." ⁽⁴²⁾

(40) Prof. DR. Hilmi Ziya Ülken, Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İst, 1935, s, 71.

(41) Friedrich Heiler, Die Religions Geschichte Als Wegbereiterin Fur Die Zusammen Arbeit der Religionen, Grundfagen der Religion swissenschaft, Salzburg, 1959, s, 47.

(42) Jean Paul Roux, Histoire des Turcs, Paris, 1984, s, 33